

Єсьман І.В.

УПЛИВ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЧИННИКІВ НА СІМ'Ю В УКРАЇНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА XX СТОЛІТТЯ)

Анотація. Виходячи з аналізу історико-педагогічної літератури у статті виокремлено і розглянуто соціально-економічні чинники, які впливали на сім'ю, педагогічну підготовку батьків до виховання дітей у другій половині XX століття в Україні. З'ясовано, що у другій половині XX ст. в Україні склалася певна система педагогічної освіти батьків (педагогічні лекторії, школи, семінари, університети, конференції з питань педагогіки та психології тощо), реалізація якої зумовлювалася тими соціально-ідеологічними змінами, які відбувалися в державі в результаті політики уряду: зростання асигнувань на потреби освіти, соціального забезпечення, розвиток культури; розроблення педагогічних ідей, нових освітніх і виховних концепцій; збільшення вільного часу у працюючих батьків, набуття педагогічних знань; підвищення політичного, освітнього та культурного рівня населення, його соціальної активності. Установлено, що складна демографічна ситуація, яка склалась в Україні у другій половині XX ст., сприяла підвищенню уваги керівництва країни до проблем сім'ї. З'ясовано, що основними положеннями радянської педагогіки й освітньої політики уряду досліджуваного періоду були взаємодія школи, сім'ї та громадськості; погодженість їх виховних зусиль і єдність вимог до дітей.

Ключові слова: сім'я, педагогічна підготовка батьків, педагогічна освіта батьків.

Єсьман И.В.

ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ НА СЕМЬЮ В УКРАИНЕ (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА XX ВЕКА)

Аннотация. Исходя из анализа историко-педагогической литературы в статье выделены и рассмотрены социально-экономические факторы, которые влияли на семью, педагогическую подготовку родителей к

воспитанию детей во второй половине XX века в Украине. Установлено, что во второй половине XX в. в Украине сложилась определенная система педагогического образования родителей (педагогические лектории, школы, семинары, университеты, конференции по вопросам педагогики и психологии и т.п.), реализация которой обусловлена теми социально-идеологическими изменениями, которые происходили в государстве в результате политики правительства: рост ассигнований на нужды образования, социального обеспечения, развитие культуры; разработка педагогических идей, новых образовательных и воспитательных концепций; увеличение свободного времени у работающих родителей, приобретение педагогических знаний; повышение политического, образовательного и культурного уровня населения, его социальной активности. Установлено, что сложная демографическая ситуация, которая сложилась в Украине во второй половине XX в., способствовала повышению внимания руководства страны к проблемам семьи. Установлено, что основными положениями советской педагогики и образовательной политики правительства исследуемого периода были взаимодействие школы, семьи и общественности; согласованность их воспитательных усилий и единство требований к детям.

Ключевые слова: семья, педагогическая подготовка родителей, педагогическое образование родителей.

Постановка проблеми. Сім'я є складною підсистемою суспільства і виконує різноманітні соціальні функції, провідною з яких є виховання дітей. У сучасних умовах створення нової системи освіти та виховання в Україні сім'я виступає як перший і найпотужніший вихователь дитини. Саме сім'я має забезпечувати дитині достатні матеріальні і педагогічні умови для інтелектуального, фізичного, морального та духовного розвитку. Сучасні державні документи з питань національної освітньої політики визначають необхідність забезпечення в нашій країні відповідних умов для реалізації сім'єю виховної функції як однієї з головних у соціалізації дитини.

Ступінь дослідження проблеми. Важливість та значущість виокремленої проблеми привертала постійну увагу філософів, письменників, церковних і держаних діячів, педагогів у різні історичні періоди розвитку суспільства. Свої витoki проблема сімейного виховання бере з доби середньовіччя (І. Златоуст, В. Мономах); знаходить продовження в класичній зарубіжній педагогіці (Я. Коменський, Й. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо), нового звучання набуває у вітчизняній педагогіці кінця ХІХ століття (П. Каптерев, П. Лесгафт, І. Огієнко, Леся Українка, К. Ушинський, Т. Шевченко та ін.), ХХ століття (А. Макаренко, В. Сухомлинський та ін.), надзвичайно актуальною є сьогодні (В. Кравець, Т. Кравченко, В. Федяєва).

Тому **метою** нашої статті є виокремлення соціально-економічних чинників, які впливали на сім'ю, педагогічну підготовку батьків до виховання дітей у другій половині ХХ століття в Україні.

Основні результати дослідження. Аналіз джерельної бази дослідження свідчить, що у другій половині ХХ ст. в Україні склалася певна система педагогічної освіти батьків (педагогічні лекторії, школи, семінари, університети, конференції з питань педагогіки та психології тощо), реалізація якої зумовлювалася тими соціально-ідеологічними змінами, які відбувалися в державі в результаті політики уряду. Це, зокрема, – зростання асигнувань на потреби освіти, соціального забезпечення, розвиток культури, в тому числі і на різні форми суспільного виховання школярів; розроблення педагогічних ідей, нових освітніх і виховних концепцій; збільшення вільного часу у працюючих батьків, який використовувався в сім'ях переважно для виховання дітей, а також для самоосвіти батьків, набуття педагогічних знань; підвищення політичного, освітнього та культурного рівня населення, його соціальної активності в дусі радянської ідеології.

Слід зазначити, що період 1930-50-і рр. – роки колосальних випробувань і глобальних потрясінь для всіх радянських сімей. Труднощі та незгоди, що випали на їх долю в ході індустріалізації, колективізації, Великої вітчизняної війни, поглиблювалися антисімейною політикою держави, що

зробила вирішальний вплив на деформацію інститутів сім'ї та шлюбу. Держава найжорсткішими антисоціальними заходами в історично короткий період зруйнувала традиційні першооснови сімейної організації [8].

1950-і – середина 70-х рр. – до середини 1950 р. завершилася так звана компенсаційна демографічна хвиля (передвоєнна чисельність населення була досягнута до кінця 1954р.) і з усією очевидністю проявилися глибинні довгострокові тенденції сімейних змін, діагностовані згодом вченими як криза сім'ї.

Для радянської сім'ї 1960-70-і рр. характеризуються масовою малодітністю, високою розлучуваністю та внутрісімейною конфліктністю, погіршенням умов соціалізації дітей і, як наслідок, зростанням дитячої девіації, ослабленням орієнтацій на сімейні цінності та сімейний спосіб життя. За даними демографів, незважаючи на заходи пронаталістської політики держави, коефіцієнти народжуваності в післявоєнні роки були значно нижчими за коефіцієнти передвоєнного рівня. Дані таблиці 1.1. свідчать про те, що у значної частини населення очікувана кількість дітей (що має яскраво виражену тенденцію до скорочення) була істотно нижчою від рівня, необхідного для забезпечення навіть простого відтворення населення [8].

Таблиця 1.1.

Середня очікувана та фактична (для старших когорт) кількість дітей у жінок, що вступили у перший шлюб у вказані роки

Рік вступу до шлюбу	Усі	Місто	Село
1945-1949	2,46	2,20	3,06
1950-1954	2,20	1,99	2,77
1955-1959	2,08	1,87	2,57
1960-1964	1,93	1,79	2,38
1965-1969	1,88	1,78	2,23
1970-1974	1,86	1,79	2,09
1975-1979	1,80	1,75	1,99

Масова малодітність як одна з ознак кризи сім'ї є результатом ослаблення сім'ї і потреби в дітях, фактором подальшої дезорганізації цього соціального інституту. Незважаючи на репресивні заходи і правові обмеження, чисельність розлучень неухильно зростала і за 15 років (з 1950 по 1965 р.) в умовах незмінного законодавства збільшилася в шість разів. Після деякого спрощення процесу розірвання шлюбу число розлучень різко зросло, що було цілком закономірною реакцією на лібералізацію законодавства. Однак і згодом рівень розлучень був досить високим.

Загалом переважання і неухильне посилення низки негативних соціально-демографічних тенденцій у зазначений період, що відобразили, за влучним зауваженням В. Борисова, «односпрямований процес постійного погіршення виконання сім'єю майже всіх (а можливо, і всіх) своїх функцій», свідчили про вже сформовану ціннісно-інституціональну кризу сім'ї [8]. Основні аспекти в політиці держави поступово почали зміщуватися у бік підтримки сім'ї з дітьми у зв'язку зі скороченням народжуваності, що призводить до загострення проблеми дефіциту трудових ресурсів. Ця політика зводилася головним чином до заходів економічної підтримки певних категорій сімей з дітьми (багатодітних, малозабезпечених). Однак у більшості випадків державна допомога родині була формальною. Розміри та умови виплати допомоги протягом тривалого часу не переглядалися, що в умовах постійного зростання потреб і подорожчання вартості життя призводило до їх знецінення.

Переважання декларативного підходу держави до вирішення соціально-економічних проблем сім'ї зумовило самотійність усіх спроб подолання негативних тенденцій у сфері шлюбно-сімейних відносин. Це й послугувало однією з передумов зміни у 1980-х рр. системи державної підтримки сім'ї (в основному за рахунок збільшення кількості наданої допомоги та ведення пільгового кредитування сімей з дітьми).

До середини 1980-х років в СРСР у загальнодержавному масштабі виплачувалося 14 видів сімейної допомоги, на виплати п'яти з них (при

вагітності та пологах, на народження дитини, по догляду за дитиною до досягнення нею одного року, на дітей у малозабезпечених сім'ях, багатодітним та самотнім матерям) виділялося близько 80 відсотків усіх цільових коштів, що знижувало ефективність інших видів допомоги. Недосконаліми були й умови надання соціальної допомоги та кредитування сімей з дітьми, і тому деякі категорії сімей були фактично позбавлені можливостей скористатися цією допомогою. Усе ж ці нововведення сприяли деякому підвищенню народжуваності за рахунок повнішої реалізації потреби в двох дітях, але вони не змогли радикально змінити репродуктивну орієнтацію сімей, підвищити потребу в дітях, позитивно вплинути на підвищення рівня народжуваності в перспективі.

Отже, складна демографічна ситуація, яка склалась у Радянській державі у другій половині XX ст., сприяла підвищенню уваги керівництва країни до проблем сім'ї. Радянська держава зазначеного періоду проявляла постійну турботу про дітей, їх виховання, про зміцнення сім'ї та покращення умов сімейного виховання. На утримання і виховання дітей виплачувалась соціальна допомога багатодітним і самотнім матерям.

Підвищення матеріального стану робітників, колгоспників, інтелігенції, встановлення твердого режиму робочого дня в радянських закладах сприяли покращенню умов сімейного виховання дітей.

Водночас, згідно з радянським законодавством, батьки зобов'язані були піклуватися про неповнолітніх дітей, про їх виховання та підготовку до суспільно корисної діяльності.

Відповідальність батьків за виховання дітей не зменшувалась при вступі дитини до школи; навпаки, вона зростала, бо батькам доводилося піклуватися про регулярне відвідання дитиною школи, про дотримання нею правил для учнів, про добросовісне виконання домашніх завдань.

Батьки несли матеріальну відповідальність за дії дітей, що нанесли матеріальні збитки. За пустощі і вуличне хуліганство дітей батьки могли бути піддані штрафу в адміністративному порядку [4].

Радянська громадськість, професійні та партійні організації проявляли велику увагу до сімейного виховання, надавали батькам необхідну допомогу, а до нерадивих батьків, що не приділяли належної уваги своїм дітям, висувались суворі вимоги і застосовувались заходи суспільного впливу.

Сучасна дослідниця історії української педагогіки Л. Березівська [1] визначила, що у 50-і рр. XX ст. з початком науково-технічної революції перебудова економічної сфери вже потребувала не лише кваліфікованих робітників, як у добу індустріалізації, й підготовлених працівників, отже перегляду діючої системи освіти, освітньої політики уряду загалом. Зазначимо, що педагогічні підвалини реформи були започатковані на XIX з'їзді КПРС (1952), який проголосив необхідність запровадження політехнічного навчання в середній школі, а тому, починаючи з 1954р., в УРСР проводився експеримент із виробничого навчання учнів старших класів (8-10) на базі промислових підприємств, колгоспів тощо [2, с. 31]. У 1954 р. було відновлено спільне навчання хлопців і дівчат у школах [5, с. 266]. Ідею реформування освітньої галузі було порушено на XX з'їзді КПРС (лютий 1956р.), що став могутнім імпульсом так званої «хрущовської відлиги» і констатував реалізацію загального обов'язкового семирічного навчання та створення умов для запровадження 10-річного навчання.

60-ті рр. – початок 70-х рр. XX ст. характеризувались підвищенням ролі педагогічної науки у виховній діяльності школи. Ряд постанов узаконив організаційно-педагогічні засади нової системи шкільної освіти. У схваленому постановою Ради Міністрів УРСР Положенні про восьмирічну школу (16 серпня 1960р.) визначено мету, завдання, організацію, структуру, основи навчально-виховної роботи, управління 8-річною школою тощо. Перед нею ставилися такі завдання: комуністичне виховання (трудове, моральне, фізичне, естетичне, інтернаціональне); надання учням міцних основ загальноосвітніх і політехнічних знань; здійснення тісного зв'язку навчання з життям, підготовка до майбутньої трудової діяльності й до

продовження середньої освіти на основі поєднання навчання із суспільно корисною продуктивною працею [3, с. 304]. У руслі реалізації основної мети директивного реформування – запровадження загальної середньої освіти, ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР (відповідно ЦК КП України і рада Міністрів УРСР) оприлюднили постанову «Про заходи дальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи» (10 листопада 1966р.) («Про заходи дальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи в УРСР (8 грудня 1966р.), яка констатувала запровадження загального обов'язкового 8-річного навчання й водночас невідповідність рівня навчальної та виховної роботи загальноосвітньої школи зростаючим вимогам життя. Постанова задекларувала стратегічне завдання партійно-державних органів у галузі народної освіти – здійснити в основному до 1970 р. загальну середню освіту [6, с. 2-8]. Фактично ця постанова узаконила розроблені провідними радянськими науковими структурами засади нового змісту освіти згідно з тогочасним розвитком науки з метою підвищення рівня освіченості і культури випускників загальноосвітньої школи, підготовки їх до життя і праці.

70-ті рр. XX ст. визначаються тенденцією частої зміни навчальних планів. Відповідно до статуту середньої загальноосвітньої школи, рішенням колегії Міністерства освіти УРСР (17 січня 1972р.) навчання в 1972/73 н. р. в загальноосвітній трудовій політехнічній школі з українською, російською та іншими мовами навчання мало здійснюватися за новим навчальним планом [10, арк. 45-48.].

Підсумки реалізації наряду реформування – запровадження загальної середньої освіти – підбили Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про завершення переходу до середньої освіти молоді і про подальший розвиток загальноосвітньої школи» (червень 1972р.) і Постанова ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР (7 липня 1972р.), в яких поставлені завдання здійснити перехід на нові навчальні плани і програми, підручники; обладнати

навчальні кабінети, вжити заходів для зміцнення матеріально-технічної бази шкіл тощо [7].

Загалом до позитивів цього періоду Л. Березівська відносить зростання мережі загальноосвітніх шкіл; закріплення законодавчо необхідного освітнього обов'язкового 10-річного терміну навчання; ґрунтовну науково-педагогічну розробку змісту шкільної освіти, зокрема початкової ланки; розвиток дидактичної науки, удосконалення методів навчання [1, с. 296]. Проте, як зазначає О. Савченко, із зростанням тривалості шкільної освіти «її зміст змінювався без наукового обґрунтування, за вказівками партії [8, с. 4]. Отже, Міністерство освіти, українська педагогічна наука були виконавцями загальносоюзної освітньої політики, у контексті якої функціонувала шкільна освіта, визначався її зміст в УРСР, що спричинило поглиблення кризи української школи, яка була залежна від загальносоюзних директив.

Таким чином, визначене обумовило необхідність комплексного підходу до здійснення педагогічної освіти батьків, який проявлявся, перш за все, в єдності цілей, завдань, змісту, форм і методів підготовки батьків до виховання дітей; в урахуванні соціально-економічних, організаційних, ідеологічних та інших чинників суспільного життя; у координації діяльності всіх установ, які займаються педагогічною пропагандою; в поєднанні педагогічної освіти з керівництвом педагогічною самоосвітою батьків і включенням їх у діяльність по вихованню дітей; в активному залученні громадськості на допомогу дошкільним закладам освіти і школі.

Отже, основними положеннями радянської педагогіки й освітньої політики уряду досліджуваного періоду були взаємодія школи, сім'ї та громадськості; погодженість їх виховних зусиль і єдність вимог до дітей.

Успішна реалізація цих положень на практиці була можлива лише за умови відповідної педагогічної підготовки школи, сім'ї та громадськості до виконання виховних функцій, тобто за умови повсюдної реалізації

педагогічної освіти. Таким чином, педагогічна освіта батьків була не тільки важливою педагогічною, але й соціально-політичною проблемою.

Література

1. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті: монографія / Л. Д. Березівська. – К. : Богданова А.М., 2008. – 406 с.
2. Бондар А. Д. Розвиток суспільного виховання в Українській РСР (1917-1967) / А. Д. Бондар. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1968. – 226 с.
3. Керівні матеріали про школу / [упоряд. : С. В. Бабич, В. О. Вікторов, С. П. Заволока]. – К.: Рад.шк, 1962. – 387 с.
4. Кодекс законів про шлюб, сім'ю та опіку. – М., 1952. – С. 41.
5. Педагогический энциклопедический словарь / [гл.ред. Б. М. Бим-Бад; редкол. М. М. Безруких, В. А. Болтов, Л. С. Глебов и др.]; – М. : Большая Рос. Энциклопедия, 2002. – 528 с.
6. Про заходи дальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи в УРСР // Зб.наказів та інструкцій М-ва освіти УРСР. – 1966. – №1. – С.2-8.
7. Про хід виконання постанови ЦК КП України та Ради Міністрів УРСР від 7 липня 1972р. № 326 «Про завершення переходу до загальної середньої освіти молоді і про подальший розвиток загальноосвітньої школи УРСР» / Зб. наказів та інструкцій М-ва освіти УРСР. – 1973. – №18. – С.9-17.
8. Савченко О. Я. Зміст шкільної освіти на рубежі століть / О. Я. Савченко // Освіта України. – 2000. – 12 квітня (№15).
9. Социология семьи / [под ред.проф.А.И.Антонова]. – М. : Инфра-М, 2007. – 640 с.
10. Спр. 8149. Рішення колегії Міністерства освіти УРСР від 17 січня 1971р. «Про початкові плани загальноосвітніх шкіл на 1972/73 н.р.» (Документи (протоколи, рішення, довідки) засідань колегії міністерства освіти УРСР (12-17 січня 1972), 49 арк.

INFLUENCE OF SOCIO-ECONOMIC FACTORS UPON FAMILY IN
UKRAINE (SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY)

Annotation. Based on the analysis of historical and pedagogical literature the article highlights and discusses the socio-economic factors that influenced family, pedagogical training of parents to the education of children in the second half of the twentieth century in Ukraine. It was found that in the second half of the twentieth century in Ukraine there is a certain system of pedagogical education of parents (pedagogical lectures, lessons, seminars, universities, conferences on issues of pedagogy and psychology and the like), which is caused by socio-ideological changes that occurred in the state as a result of government policy: growth allocations for education, social welfare, cultural development; development of pedagogical ideas, new educational concepts; increased leisure time working parents, the acquisition of pedagogical knowledge; improving the political, educational and cultural level of the population, its social activity. It is established that the complex demographic situation in Ukraine in the second half of the twentieth century, contributed to the increased attention of the leadership of the country to family problems. It was found that the main provisions of Soviet pedagogy and educational policy of the government of the study period were the interaction of school, family and community; consistency of their educational efforts and the unity of the requirements for the children.

Keywords: family, pedagogical training of parents, pedagogical education of parents.

Відомості про автора

© Єсьман Ірина Володимирівна, 2015 р.

К.п.н. доц. кафедри теорії і методики професійної освіти ХНПУ
імені Г. С. Сковороди м. Харків, Україна.

e-mail: irchik1978@mail.ru

Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди, адреса: 61002 Україна, м. Харків, вул. Артема 29.

© Iesman Iryna Vladimirovna, 2015.

PhD Assoc. Department of theory and methods of professional education
HNPU Skovoroda m. Kharkiv, Ukraine.

e-mail: irchik1978@mail.ru

Kharkiv National Pedagogical University G.S.Skovoroda address: 61002,
Ukraine, city Kharkiv, street Artem 29.

© Есьман Ирина Владимировна, 2015 г.

К.п.н. доц. кафедры теории и методики профессионального
образования ХНПУ имени Г. С. Сковороды г. Харьков, Украина.

e-mail: irchik1978@mail.ru

Харьковский национальный педагогический университет имени
Г. С. Сковороды, адрес: 61002 Украина, г. Харьков, ул. Артема 29.